

ФУНКЦІЇ САМОУПРАВЛІННЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, призвели до створення нової соціальної ситуації, в якій значна частина населення з різних соціальних верств опинилась у стані невпевненості, психологічної і соціальної незахищеності. Багато людей відчули себе „вбитими” із звичних умов існування або просто непотрібними й тому гостро потребують кваліфікованої психологічної допомоги. Ці обставини висувають на передній план завдання професійної підготовки фахівців, здатних надати людям реальну психологічну допомогу. Соціальна значущість діяльності практичного психолога, її попит у різних сферах життя суспільства роблять особливо актуальним питання якості підготовки практичних психологів.

Необхідно зазначити, що в сучасній вітчизняній психології проведено ряд досліджень, присвячених різним аспектам професійного становлення майбутніх практичних психологів (С.Д.Максименко, Т.С.Яценко, О.Ф. Бондаренко, В.Г.Панок, Н.В.Чепелева, Л.Ф.Бурлачук, В.В.Рибалка, Т.М.Титаренко, З.С.Карпенко, Ж.П. Вірна та ін.). Разом з тим, незважаючи на значущість і результативність проведених досліджень, ряд проблем особистісного розвитку й професійного становлення майбутнього практичного психолога ще залишається маловивченим. Зокрема, недостатньо вивчені такі питання, як: особливості процесу формування адекватного образу професійного практичного психолога й уявлень про цілі, завдання і труднощі його професійної діяльності; динаміка особистісних змін студентів-психологів на різних курсах навчання; співвідношення особистісного й професійного розвитку студентів-психологів у процесі навчання у ВНЗ; професійно важливі якості практичного психолога. Аналіз останніх досліджень і публікацій також виявив, що існує мінімум спеціальних робіт, присвячених проблемі самоуправління (функціям самоуправління) взагалі, та їх відсутність стосовно професійного становлення майбутнього практичного психолога зокрема.

Відповідно до цього за мету дослідження ми обрали вияв особливостей розвитку й динаміки здатності до самоуправління студентів-психологів у процесі їх професійної підготовки та проаналізувати її функції.

Процес професійного становлення особистості включає: професійне самовизначення, тобто вибір людиною професії з урахуванням своїх інтересів і здібностей; розуміння змісту обраної професії, засвоєння, крім необхідних знань, умінь і навичок, також правил і норм професійної діяльності; усвідомлення себе як професіонала, розвиток професійно важливих якостей шляхом професійного становлення та самовдосконалення.

Одним із суттєвих факторів професійного становлення майбутнього практичного психолога на етапі навчання у ВНЗ є психічне самоуправління як елемент формування й асимілювання певних установок, життєвих цінностей і навіть норм та моделей поведінки. Виходячи з цього, самоуправління виступає як регулятор поведінки та засіб формування соціальних установок особистості й виконує *регулятивну* та *формувальну* функції.

Під психічним самоуправлінням будемо розуміти свідомі впливи людини на властиві їй психічні явища (процеси, стани, властивості), виконувани нею діяльність, власну поведінку з метою підтримки (збереження) або зміни характеру їх функціонування [2, с.389]. Суб'єктом самоуправління є сама людина, а об'єктом можуть бути властиві їй психічні явища, виконувана діяльність або власна поведінка [2].

Самоуправління потрібно відрізнити від саморегуляції. На жаль, у сучасній психології ще немає чітких і вагомих визначень цих понять. Часто вони використовуються як синоніми. На нашу думку, самоуправління – це творчий процес, пов'язаний зі створенням нового в умовах зустрічі з незвичною ситуацією або протиріччям, необхідністю постановки нових цілей, пошуком нових рішень і засобів досягнення цих цілей.

Саморегуляція – це теж зміни, але здійснювані в межах наявних правил, норм, стереотипів [1, с.342]; система психічного самовпливу з метою свідомого управління особистості своїми психічними станами у відповідності до вимог ситуації і доцільності [3, с.112]. Саморегуляція може проявлятися й у відновленні початкового психоемоційного стану, цілком співвідносячись із фізіологічними процесами. Функція саморегуляції полягає в закріпленні набутого у процесі самоуправління. Отже, самоуправління і саморегуляція – не два різних процеси, а дві сторони активності особистості, діалектична єдність мінливого і стійкого в неперервному розвитку суб'єктивного світу людини.

Головна відмінна ознака самоуправління полягає в тому, що це насамперед функціональна система, психо-соціальна за суттю. Процес самоуправління в ній спрямований на збереження власної цілісності та якісної визначеності, самозабезпечення системою внутрішніх і зовнішніх умов її збереження й розвитку [4].

У нашому дослідженні у визначенні функцій самоуправління у професійному становленні майбутнього практичного психолога ми опираємось на два положення системного підходу:

1) кожен компонент самоуправління студента-психолога виконує специфічну функцію, що не зводиться до функцій інших компонентів;

2) самоуправління як органічна єдність, як цілісна система, утворена з певних компонентів, виконує свої особливі функції, що не зводяться до функцій окремих компонентів.

На нашу думку, головним критерієм виділення функцій самоуправління є цілі й призначення кожного його структурного компонента і системи в цілому. Отже, ми виділили такі *функції кожного з компонентів самоуправління: аутопсихологічну* – пізнання себе як суб'єкта професійного становлення; *прогностичну* – передбачення ходу подій або наслідків бажаних дій; *структурну* – створення системи цілей; *планувальну*, пов'язану зі створенням системи послідовних кроків по здійсненню самоуправління; *оцінку* або *оцінювальну*, що передбачає оцінку необхідності, достатності й результативності зроблених кроків; *прийняття рішення* або *діяльну; самоконтролю; самокорекції*.

На основі характеристики головних рис самоуправління, а також його компонентів, ми сформулювали *найважливіші функції самоуправління як цілісної системи*. Такими є: *дослідницька, ціннісно-орієнтаційна і адаптивно-формуюча*.

Дослідницька функція передбачає аналіз, усвідомлення і подолання труднощів у процесі професійного становлення особистості. Ціннісно-орієнтаційна – відображає сутнісне призначення і смисл самоуправління; завдяки їй відбувається опанування нормами й цінностями майбутньої професійної діяльності, які потім інтеріоризуються і стають нормами й цінностями психолога. Отже, самоуправління забезпечує майбутньому психологу професійну, по суті, морально-гуманістичну стійкість. І, нарешті, адаптивно-формуюча функція самоуправління забезпечує самоорганізацію студента-

психолога, що розгортається у формі професійного становлення і саморозвитку. Змінюючи, переосмислюючи і переструктуруючи себе в контексті самоуправління, майбутній психолог не тільки пристосовується до світу професії, але й пристосовує світ професії його до себе. У першому випадку йдеться про адаптивну функцію самоуправління, у другому – про формувальну.

Для реалізації мети нашого дослідження було проведено емпіричне дослідження. Вибірка складала 240 респондентів усіх курсів спеціальності „Психологія” Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Експериментально-діагностичним інструментарієм

слугував тест „Здатність до самоуправління” М.М.Пейсахова [1, с.339-347].

Тест спрямований на виявлення восьми базових параметрів, що характеризують самоуправління як цілісну ієрархічну структуру (аналіз протиріч, прогнозування, цілепокладання, планування, критерії оцінки якості, прийняття рішення, самоконтроль, корекція). Опитувальник складається з 48 тверджень, що стосуються досвіду досліджуваного і його ставлення до загальноприйнятої думки. Кожному респондентові пропонувався реєстраційний бланк, на якому потрібно було зафіксувати відповіді „так” (+) або „ні” (-).

За результатами дослідження складено таблиці 1,2.

Таблиця 1

Здатність до самоуправління студентів-психологів I-V курсів (у %)

Курс	Кількість студентів	Рівні самоуправління				
		Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий
I	78	–	30,77	51,28	16,67	1,28
II	39	–	17,95	51,28	25,64	5,13
III	41	–	14,63	53,66	31,71	–
IV	42	–	11,90	42,86	40,48	4,76
V	40	2,5	12,50	65,00	20,00	–
Уся вибірка	240		20,00	52,50	27,50	

Аналіз отриманих даних (див. табл. 1), свідчить, по-перше, що в опитаній вибірці найбільш здатними до самоуправління вважають себе студенти 2-го, 3-го та 4-го курсів; по-друге, – виявлена суттєва різниця в здатності до самоуправління студентів-психологів названих курсів та студентів-психологів „межових”, тобто 1-го і 5-го курсів. Зокрема, якщо у студентів-другокурсників, третьокурсників і четвертокурсників переважають середній і вище середнього рівні здатності до самоуправління (сума складає 76,92%, 85,37% та 83,34% відповідно), то у першокурсників цей показник нижчий (67,95%) і, крім цього, явно виражений рівень нижче середнього, що складає 30,77%. Щодо студентів 5-го курсу, то їхній показник середнього і вище середнього рівнів у сумі становить 85%, що теж є немалим, проте у них присутній низький рівень (чого не було на жодному з курсів!) – 2,5% – та відсутній високий рівень здатності до самоуправління.

Щодо студентів першого курсу, низькі показники готовності до самоуправління зрозумілі: до ВНЗ прийшли випускники шкіл, якими постійно управляли значущі дорослі (батьки, педагоги), контролювали їхню навчальну діяльність. Питання професійного самоуправління не стояло перед ними як актуальне. Крім цього, на першому курсі вони слухають загальноосвітні предмети, не пов’язані безпосередньо з професійною діяльністю.

Низькі ж показники готовності до самоуправління студентів випускного курсу, здавалося б, є парадоксальними результатами навчання, оскільки з кожним роком навчання майбутній фахівець збагачує свій фаховий рівень і мав би зміцнювати здатність до самоуправління. На нашу думку, низький рівень сформованості самоуправління студентів-випускників пояснюється так: на п’ятому курсі студентами підводяться підсумки всього періоду професійної підготовки. Майбутні психологи після двох психологічних практик набули певний досвід роботи психолога, виробили певні вміння й навички професійної діяльності. Ми допускаємо (та й індивідуальні бесіди з досліджуваними підтверджують), що студенти 2-х – 4-х курсів „вимірюють” свою готовність до самоуправління на рівні теоретичних знань, а студенти випускного курсу – на рівні відповіді на питання „Що я вмю?”. Виявляється, конфлікт між когнітивним („знаю як і що”), і раціональним („сумніваюсь, що зумію, що в мене вийде”) рівнями фахової підготовки. Крім цього, на наш погляд, потрібно значно більше приділити уваги організації й мотивації психологічних практик, формуванню саме вмінь і навичок роботи практичного психолога.

Загальна картина здатності до самоуправління студентів-психологів показана на рис. 1.

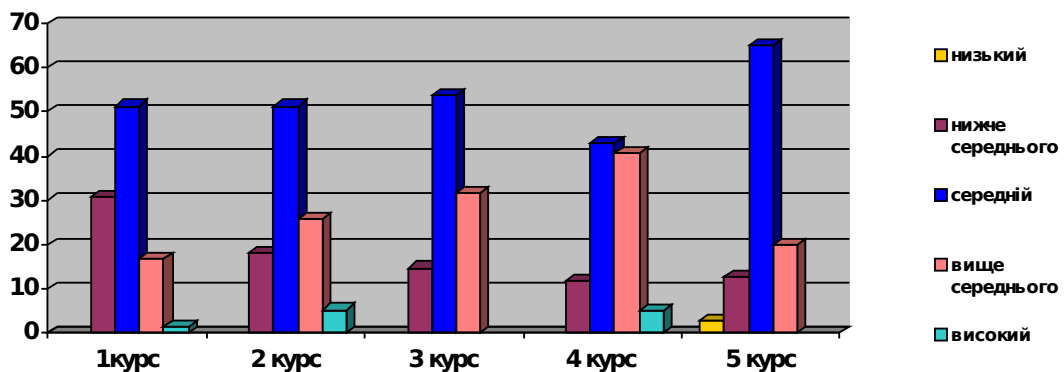

Рис. 1. Відображення динаміки здатності до самоуправління студентів-психологів I-V курсів (у %)

Нами встановлено, що тільки дещо більше, ніж ¼ з усіх опитаних майбутніх психологів, що складає

27% вибірки, вважає, що розвиток здатності до самоуправління у них сягає високих показників.

Суб'єктивно вони комфортно себе почувають у процесі професійного становлення, вміють помічати й пояснювати зміни, які відбуваються, схильні до аналізу своїх дій та вчинків, осмислення й переосмислення своїх думок, емоцій та поведінки.

20% вибірки оцінюють розвиток самоуправління як низький. Можна припустити, що для психологів цієї групи в меншій мірі властиво задумуватись над собою, що повинно створювати деякі труднощі на шляху ефективного професійного становлення; їм не властиво аналізувати свої думки, емоції та поведінку; вони не

тільки ретроспективно не аналізують проблемні ситуації, але й рідко намагаються щось спрогнозувати.

Спроба виявити причини зниження здатності до самоуправління у студентів-психологів зумовила розгляд структури самоуправління опитуваних, який продемонстрував, що найбільше в них розвинуті здатність до аналізу протиріч (2-3 курси), прогнозування (2-5 курси) та цілепокладання (в загальному по вибірці), прийняття рішень (1, 2, 4 курси) і гірше – інші компоненти самоуправління, особливо планування і корекція (по вибірці) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розвиток компонентів самоуправління студентів-психологів I-V курсів (у %)

Курси Шкали	I		II		III		IV		V	
	%↑	%↓	%↑	%↓	%↑	%↓	%↑	%↓	%↑	%↓
Аналіз протиріч	19,23	25,64	30,76	17,95	36,58	14,63	50,00	14,28	15,00	15,00
Прогнозування	21,79	32,05	33,33	28,21	39,02	17,07	28,57	4,76	32,50	15,00
Цілепокладання	29,48	15,38	53,85	7,69	36,58	2,44	40,48	11,90	32,50	7,50
Планування	11,54	51,28	20,51	33,33	9,76	39,02	21,43	38,09	17,50	42,50
Критерії оцінки якості	10,26	46,15	23,08	33,33	12,19	43,90	26,19	23,81	10,00	47,50
Прийняття рішення	33,33	23,08	33,33	15,38	17,07	14,63	45,24	11,90	22,50	22,50
Самоконтроль	11,54	24,36	15,38	17,95	29,27	24,39	19,05	28,57	10,00	35,00
Корекція	10,26	34,62	5,13	33,33	7,32	21,95	9,52	26,19	2,50	27,50

Примітка: %↑ – кількість студентів з високими показниками (у відсотках); %↓ – кількість студентів з низькими показниками (у відсотках).

Отже, використовуючи рівневий підхід, ми проаналізували загальний показник здатності до самоуправління й окремі його компоненти.

Проте показником здатності до самоуправління є не тільки рівень, але й гармонійність розвитку окремих його компонентів, яку ми трактуємо як пропорційне співвідношення частин цілого.

Аналіз результатів дозволив виявити, що лише в 19,5% усієї вибірки – майбутніх практичних психологів наявні високі та середні значення як за загальним показником здатності до самоуправління, так і за окремими його компонентами. На нашу думку, отримані результати пояснюються так: заглиблення у майбутню професію та вимоги до неї можуть бути причиною деякого підвищення рівня самоуправління. По мірі „входження” у професію майбутній психолог починає в більшій мірі усвідомлювати, з якими труднощами йому доведеться мати справу, і відповідно виникає необхідність у розвитку своїх відповідних здібностей та розумінні того, що ти не досконалий. (Разом з тим, є студенти з надто високими вимогами до себе, або із слабкою підготовкою, які при заглибленні в особливості професійної діяльності, починають сумніватись у своїх професійних можливостях, а також і в готовності до самоуправління). Однею з важливих професійних здібностей практичного психолога є здатність до самоуправління, яка допомагає йому налагоджувати більш ефективні міжособистісні відносини, а також є необхідною умовою його професійної діяльності. Виявлений факт дозволяє стверджувати, що розвиток здатності до самоуправління в цих студентів є гармонійним. Самоуправління в них виступає як цілісне, системне утворення, структура якого пропорційно розвинена, і не спостерігається „випадання” якогось елемента.

Проте такий стан розвитку самоуправління не є типовим явищем для студентів-психологів даної

вибірки, оскільки в переважній більшості з них (80,5%) не виявлено відповідності в розвитку компонентів. Тому ми не можемо говорити про наявність у них адекватної здатності до самоуправління.

Висновки.

Виходячи з викладеного вище, резюмуємо:

1) необхідність оволодіння майбутнім психологом функціями і структурними елементами самоуправління впливає із специфіки практико-орієнтованої психологічної діяльності та закономірностей професійного розвитку особистості психолога;

2) високий рівень розвитку самоуправління, включає в себе готовність діяти в ситуаціях невизначеності; гнучкість щодо прийняття рішень; постійну готовність до пошуку шляхів розв'язання творчих завдань у проблемних ситуаціях професійного становлення студента-психолога; здатність переосмислювати стереотипи свого власного досвіду; можливість реалізувати особистісні, комунікативні та інтелектуальні властивості адекватно до ситуації;

3) на основі результатів проведеного дослідження ми встановили, що студент-психолог з високим рівнем самоуправління відрізняється від студента-психолога з низьким рівнем самоуправління такими особистісними характеристиками, як-то: прагненням до саморозвитку, позитивними мотиваційними установками-очікуваннями, умінням контролювати власні емоційні стани;

4) майбутній психолог повинен прагнути до більш повного розвитку здатності до самоуправління.

Подальший напрям дослідження бачимо у вивченні порівняльного аспекту проблеми самоуправління: у майбутніх психологів та представників інших професій (юристів, економістів та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л.Д. Столяренко. Изд. 3-е, доп. и переработ. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 704 с.
2. Психология здоровья: Учебник для вузов / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с.

3. Психология личности: Словник-довідник / За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.

4. Украинцев Б.С. Самоуправляемые системы и причинность. – М., 1972.

Подано до редакції 3.03.06

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется проблема самоуправления будущих практических психологов, определяются основные функции самоуправления и его составляющих. Авторское исследование

показало недостаточность и не гармоничность развития самоуправления у студентов-психологов и отдельных структурных элементов данного процесса.

SUMMARY

The article analyses the problem of self-management of future practical psychologists; determines the main functions of self-management and its constituents. The author's investigation shows the inadequacy and

disharmony of development of self-management of students-psychologists and the separate structural elements of this process.

Науковий керівник: д. психол. н., проф. З.С. Карпенко.
